

Роман Сербин

ФОТОДОКУМЕНТИ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОД

1921-1923 РОКІВ

Висвітлені тут фотографії зберігаються в кантональному архіві Женеві, у фонді Міжнародної спілки допомоги дітям (Union international de secours aux enfants). Надіслала їх з Берліну Місія Українського Червоного Хреста у Західній Європі. На залученому списку позначено, що фотографії отримано 5-го травня 1922 р. Такий комплект фотографій У.Ч.Х. висилав до закордонних газет та харитативних організацій для того, щоб звернути увагу на страшну трагедію в Україні та випросити допомогу для голодуючого населення. 24-го травня, україномовна канадська газета "Українські робітничі вісті" повідомила про появу одноразової газети під заголовком "Голодуюча Україна". Видав її "Комітет помочі голодуючим на Радянській Україні у Вінніпегу" в намірі "якнайбільшого поширення серед українських робітників і фермерів в Канаді". Хоча мені не вдалося відшукати цю одноднівку, то немає сумніву, що якраз ці фотографії були використані для ілюстрацій, бо їх дістали й інші газети.

14-го червня канадська газета "Український голос" помістила довшу статтю під заголовком "Голод на Україні". Стаття переповіла, при допомозі деяких цитат, звіт Відкуна Квіслінга, представника в Україні Високого Комісаріату д-ра Фрідйофа Нансена. Про зміст допису Квіслінга, який газета дістала від Місії Українського Червоного Хреста, буде мова нижче. Перше звернім увагу на вражіння, яке зробили на редакцію залучені фотографії.

"Однакож ніякі слова не в силі представити цілого страховища голоду. І Місія Українського Червоного Хреста, будучи свідомою сего, долучила до докладу капітана Квіслінга фотографії з області голоду. Сімнадцять фотографій дістали ми і постараємося бодай деякі з них подати у відбитках, хоч ці так само є далекими від дійсних фотографій, як і фотографії є далекі від того, щоби точно представити страшну дійсність. А се страшні фотографії. Се щось таке страшне, яке тільки рідко коли приходиться людині в своїм житті бачити. Представте собі, приміром, такий образ: фіра наладована трупами, які везуть на цвинтар. Пояснення до фотографії каже, що трупів позбирано на окраїнах Херсону. Всі трупи голі, - видно, що в комуністичнім раю таке добро, що треба з трупів одіння здирати, аби було в що живих приодіти. Трупи переважно діточі, висохлі як чисті кістячки, а поверх них точно як рубель поверх снопів, один довгий труп-кістяк дозрілого муштини. Дивитися на таку фотографію перед ночою страшно, бо привидиться у сні. Або три фотографії 'похоронів'. Таких похоронів відай нема нігде в цілім світі поза комуністичною 'федерацією'. Викопана глибока і широка яма. В ній видно повно без найменшого порядку накиданих голих людських кістяків, покритих шкірою. Над ямою стоїть 'погребник' і за ногу кидає ще одного зовсім голого трупа... Або така фотографія. У великій бляшаній мисці сидить, може 16 літний хлопець; живий - бо сидить, але життя по нім не видно, широко розкриті очі виглядають як очі трупа; з цілого тіла здається лишилася тільки шкіра, що держить кости при купі. А до сеї фотографії пояснення: 'Іларіон Нищенко, хлопець з села Благовіщенки: з голоду убив свого трілітнього брата і з'їв його...'.

Читачі "Українського Голосу" фотографій не побачили, бо газета їх не друкувала і знали про жахіття голоду лише з газетного опису знімок. Не надрукував одержаних фотографій і "Канадський Фермер", хоча 15 червня повідомив про отримання того самого матеріалу від

Червоного Хреста. Але повернімся до "Українського Голосу", який продовжував свій коментар.

"До такого дійшли наші браття на Україні. Бо се наші браття! Про се не сміємо забувати. Се ті, яких батьки колись разом з нашими батьками за волю рідного краю, за віру православну з Поляками, Турками і Татарвою билися; се потомки славних козаків-запорожців! Вони тепер в неволі, в такій страшній неволі, якої з недолею наших найблищих братів Галичан навіть рівняти не можна. Львівська 'Земля і Воля', яка з большевиками симпатизує і хотіла би і в Галичині московської 'диктатури пролетаріату', дістала також ті самі фотографії з голодуючої України і помістила їх на виставі у вікні в Книгарні ім. Шевченка. 'Земля і Воля' оповідає, що товпи народа облягають ці фотографії, здригаються перед ними, дискутують. І вкладає 'Земля і Воля' в уста старенькій жінці, що прислухувалася дискусіям, слідуєчі слова:

"Добре вам говорити, коли ви ситі. Ситий голодного не знає! Не критикуйте, а ліпше зложіть дещо для тих бідаків - вони ж брати наші!"

"Тими словами і ми кінчимо свою статтю. Не в тім річ, чому є голод на Україні, а в тім, що він є і що від голоду гинуть наші браття. Їм треба допомі. Кому ходить о те, аби поміч дійшла на призначене місце, а не обернулася на большевицьку пропаганду, то посилайте жертви на руки Українського Червоного Хреста в Канаді, на адресу Box 3621, Winnipeg, Man., а Червоний Хрест буде обов'язаний зайнятися тим, щоби надіслані гроші не дісталися в руки московських комісарів, тільки пішли на ратунок голодуючих. Для такої цілі ніяка жертва не є за мала, ані не є за велика."

Багато повніші уривки зі звіту Квіслінга подала ще одна українська газета, "Канадський Ранок". Вона не перекладала їх українською мовою, а прямо переписувала з одержаної англомовної брошури. В цьому тексті знаходимо головну причину голоду, на яку натякував, але не зацітував "Український голос". У частині з підзаголовком 'Голод визнано запізно; Квіслінг писав:

"[...] лише 11 січня ц. р., коли майже кожна десята особа в Донецьку була уже без хліба, донецькій губернії було дозволено припинити обов'язкову допомогу поволжським областям і почати розв'язувати проблеми свого власного голоду. На початку березня ц.р. ще можна було бачити у голодуючій миколаївській губернії плакати: 'Робітники Миколаєва, на допомогу голодуючим Поволжя!' В той час миколаївська губернія сама мала 700.000 голодуючих людей - коло половини населення."

Далі норвезький представник європейської допомогової організації пояснює, що хоча північні губернії України (Волинь, Поділля, Чернігів і Київ) мали досить добрий урожай, вони мусили посилати свою допомогу до Поволжя. В цьому й суть причини голоду в Україні: посуха й неврожай у степових районах знищили посіви, але Україна мали б чим прогодувати своє населення, якщо б Москва не примусила її вивести свої резерви в Росію.

Звіт Квіслінга, післаний з Харкова 22 березня, був видрукований брошурою 30 квітня, як "Інформація № 22" Високого Комісаріату Нансена. До писемного звіту була додана карта голоду в Україні на квітень 1922 та 11 фотографій. З надрукованих фотографій 9 були ідентичні до розісланих У.Ч.Х., а дві інші (напухла молода мама з дитиною, та розкинені діточі трупи) додані з Донецька. Не увійшли до брошури фотографії, які поміщені в цьому сайті під числами: 2, 5, 6, 8, 11, 14, 15 і 16. З цього видно, що фотографії, якими ілюстрували звіт Квіслінга, та ті, які були осібно розіслані від У.Ч.Х, належали до тої самої колекції. Ні з брошури, ні з інших джерел мені не вдалося довідатися, хто знімав ці картини голоду, але можна припускати, що вони стали "публічною власністю", доступними для всіх, хто хотів

причинитися до розповсюдження інформації про голод та збирання засобів для його ліквідації. В серпні 1922 р., Французький комітет допомоги дітям в Парижі (Comite international de secours aux enfants) видав серію чотирьох поштових карток зі заголовком на кожній: "Голод в Україні" (La famine en Ukraine). На кожній картці було інакше фото з відповідним поясненням: I - ENFANTS MALADES DE LA FAIM (діти, хворі від недоїдання); II - UN ENTHROPHAGE (трупоїд); III - UNE FOSSE COMMUNE A KHERSON (спільна могила в Херсоні); IV - UN ENTERREMENT A KHERSON (похорон у Херсоні). На картках було також зазначено, що за 12 франків жертводавець може прогодувати дитину впродовж цілого місяця, а за 100 - врятувати їй життя.

Уживаючи три фотографії з колекції У.Ч.Х. (№ 4, 8, 13) та фотографію дитячих трупів з Донецька (у звіті Квіслінга), паризька організація Conference universelle juive de secours (Жидівське світове допомогове зібрання) випустила окрему серію з 5 карток (п'ята фотографія: конвой допомоги від жидівської громадськості для жидів в Україні). На картках були пояснення та заклики, надруковані трьома мовами: французькою, англійською та івритом. Та сама організація також видала афішу лише івритом в тій самій справі і використовуючи фотографії № 8, 13.

При кінці 1922 р. берлінське видавництво "Українське Слово" видала обширну працю Івана Герасимовича, "Голод на Україні". В цьому першому солідно дослідженому описі й аналізі українського голоду, автор-очевидець помістив три фотографії з колекції У.Ч.Х.: №№ 8, 12, 13.

Наскільки усі вищезгадані фотографії, використані різними способами, спричинилися до рятування українського населення від голоду, це уже інша тема, яка потребує окремого висвітлення. Тут варто додати декілька зауважень до суперечок, які уже довгими роками точаться в діаспорі, а недавно і в Україні про розподіл фотографій між першим і другим голодом. Як загальне правило можна сказати, що майже усі відомі фотографії були зроблені в двадцятих роках, а ще точніше - 1922-го року. Тоді советська влада не лише дозволяла фотографувати цю людську трагедію, але й сама використовувала не лише фотографії, але й кінофільми про голод для отримання допомоги зі Заходу. Більшість фотографій було зроблено над Волгою, де голод розгорнувся скорше, як в Україні і досяг більших розмірів, як в українських степах. Уже з літа 1921 року Москва просила Захід рятувати Росію, на що негайно відгукнувся цілий світ. В Україну Москва допустила західну допомогу щойно з початку 1922-го року. Тому й фотографії, які збереглися в західних архівах, походять в більшості з Росії. Все ж таки, завдяки Комісаріятові Нансена, А.Р.А. (American Relief Administration) та Джоїнтови (American Jewish Joint Distribution Committee), який і сьогодні існує в Україні, було знято багато точно ідентифікованих прикладів голоду в Україні.

Фотографії двадцятих років типічні своєю відкритістю: на них можна побачити групи голодом виморених людей, які спеціально позують, щоб показати їх жахливий стан; трупи скидані в моргах або на цвинтарях; звірями пошарпані та людьми порізані залишки трупів. Це фотографії, які мають завдання збудити співчуття до жертв жахливої трагедії. Такі фотографії можна було робити лише з дозволу та з заохочення советської влади. Знімати такі картини з "не існуючого" голоду тридцятих років, в умовах сталінського терору, ніхто з советських громадян не відважився б. А навіть, якщо комусь і вдалося б зробити такі фотографії, то зберегти їх від знищення під час понад п'ятдесят років советської боротьби з пам'яттю про голод було неможливо. Є багато советських фотографій з цього періоду, які показують обставини голоду (заготівля збіжжя, вартя при збіжжєвих магазинах, тощо), але між ними ще не виявлено знімок, які б показували жертв голоду.

Голод тридцятих років могли знімати на плівку лише чужинці, і то у випадкових обставинах, коли сподівалися могли їх вивезти закордон. Тому фотографії українського геноциду тридцятих років є дуже рідкісними. Нам відома, наприклад, фотографія, зроблена дружиною німецького дипломата з трупа, що лежав на харківській вулиці. Унікальною є колекція кардинала Інніцера. Це двадцять п'ять фотографій, знятих 1933 року австрійським інженером А. Вінбергером. Половину цих фотографій економіст Евальд Амменде надрукував у своїй праці "Людське життя в Росії", яка 1935 р. вийшла німецькою мовою в Австрії. Це один з перших обширних аналіз голодомору в Україні і на північному Кавказі. Автор пояснив політичні й інші причини його виникнення та описав його ганебне заперечування советською владою і її західними прихильниками.

Наступного року книжка Амменде вийшла в Лондоні в англійському перекладі, але зі змінами в долучених фотографіях. До фотографій Вінбергера були додані знімки, отримані від директора німецької аграрної концесії в Північному Кавказі, д-ра Ф. Дітлофа. Хоча Дітлоф запевняв автора, що він сам знімав фотографії 1933 р., ці матеріали були властиво з голоду двадцятих років, з України і Росії. Так в книжці бачимо фотографії №№ 7, 10, 14 зі серії У.Ч.Х. Фотографії з двадцятих років більше разючі, як ті з тридцятих, і тому легко зрозуміти, чому видавці хотіли їх включити. Тяжче зрозуміти, як Амменде, який був свідком голоду двадцятих років і повинен був бути ознайомлений з фотографіями з того голоду, міг повірити Дітлофу. Змішання фотографій українського Голодомору тридцятих років з документами голоду двадцятих років в Україні і Росії буде мати довготривалі негативні наслідки як в царині дослідження українських трагедій, так і в поширенні про них інформацій. Але це знову інша тема, як заслуговує на свій власний аналіз.

Список фотографій:

1. Їдальня для голодуючих дітей (місто Катеринослав).
2. Записування дітей до їдальні (місто Олександрівськ).
3. Хлопець тяжко хворий від голоду (повіт Гуляй Поле).
4. Хворі діти в сільській лікарні голодуючого села (повіт Гуляй Поле).
5. Розбирання собачої туші для людського споживання (повіт Гуляй Поле).
6. Учителька села Березівки, з 35 річним стажем служби, у сільській лікарні, хвора на набряки викликані голодом (повіт Гуляй Поле).
7. Хлопець села Благовіщенка Іляріон Нищенко, що через голод убив свого 3-літнього брата і з'їв його.
8. Трупи дітей, померлих від голоду, зложені в моргу.
9. Діти доведені голодом до злочинства; хлопець зправа убив восьмирічного товариша і забрав у нього 4 фунти хліба (місто Катеринослав).
10. Перевіз на цвинтар трупів померлих від голоду. Трупи були позбирані на вулицях міста Херсону.
11. Труп померлого від голоду на вулиці Херсону. Труп на половину з'їдений і розтасканий собаками.

12. Доросле населення, опухле від голоду (Бердянськ).
13. Діти опухлі від голоду (Бердянськ).
14. Діти опухлі від голоду (Гуляй Поле).
15. Похорон в Херсоні.
16. Похорон в Херсоні.
17. Похорон в Херсоні.
18. Конверта в якій Український Червоний Хрест переслав серію 17 фотографій до Міжнародного Союзу Допомоги Дітям в Женеві.

PHOTOGRAPHS OF THE 1921-1923 FAMINE IN SOVIET UKRAINE

In 1922, the Ukrainian Red Cross sent out photographs to avert the West to the famine then raging in Ukraine. These photographs are mentioned in Ukrainian language newspapers then published in Canada and elsewhere in the diaspora. They can also be found in archives of various Western relief organizations. Some of the photographs were reproduced on postcards and sold to raise money for famine relief. The 17 photographs reproduced here come from the documents of "Union international de secours aux enfants", deposited in the Canton Archives of Geneva. The sender had made a list of the pictures on a separate sheet of paper and inserted the paper in the envelope. The photographs arrived in Geneva on 5 May 1922 and the date was entered on the list.

1. Children's kitchen (city of Katerynoslav).
2. Registration for the children's kitchens (city of Oleksandriv'sk, now Zaporizhzhia).
3. A starving child (povit or county of Huliai Pole).
4. Sick children in a village infirmary (povit of Huliai Pole).
5. Skinning a dog's carcass for human consumption (povit of Huliai Pole).
6. Teacher with 35 years of service suffering from edema, in a village infirmary (Berezivka village, povit of Huliai Pole).
7. A village boy who killed and ate his brother (guberniia or province of Zaporizhzhia).
8. Corpses of children, victims of the famine, piled up in a morgue.
9. Three boys driven to cannibalism by famine (city of Katerynoslav).
10. Corpse of famine victims transported to the cemetery (Kherson).
11. Corpse of a famine victim partly devoured by dogs (city of Kherson).
12. Adult population with swollen legs, symptoms of the famine (city of Berdiansk).
13. Starving children (Berdians'k).

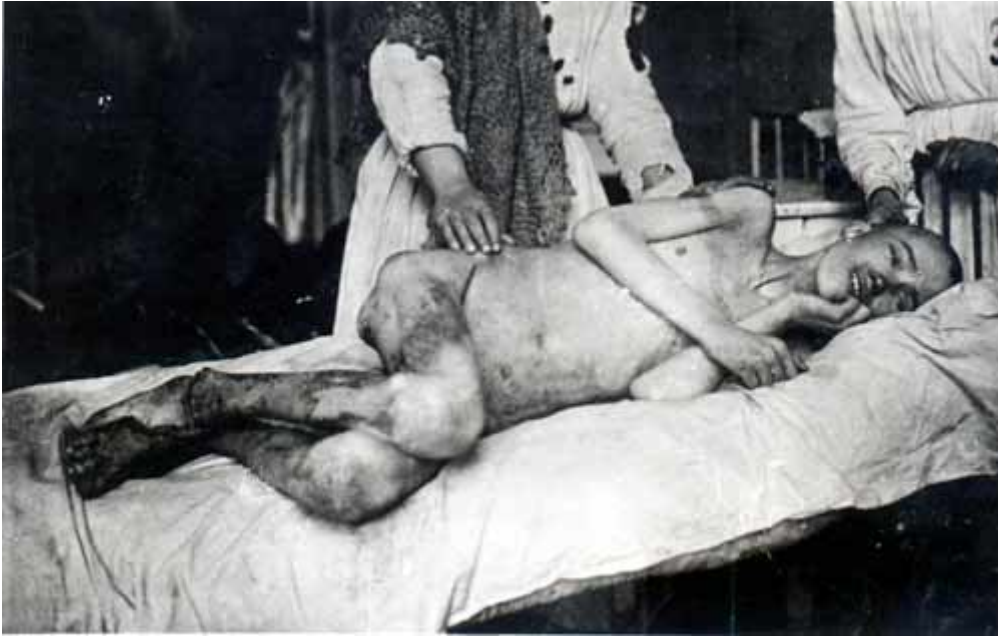
14. Starving children (Huliai Pole).
15. Burying famine victims (Kherson).
16. Burying famine victims (Kherson).
17. Burying famine victims (Kherson).
18. Envelope containing the series of 17 photographs.

1. Їдальня для голодуючих дітей (місто Катеринослав).

2. Записування дітей до їдальні (місто Олександрівськ).

3. Хлопець тяжко хворий від голоду (повіт Гуляй Поле).

4. Хворі діти в сільській лікарні голодуючого села (повіт Гуляй Поле).

5. Розбирання собачої туші для людського споживання (повіт Гуляй Поле).

6. Учителька села Березівки, з 35 річним стажем служби, у сільській лікарні, хвора на набряки викликані голодом (повіт Гуляй Поле).

7. Хлопець села Благовіщенка Іляріон Нищенко,
що через голод убив свого 3-літнього брата і з'їв його.

8. Трупы дітей, померлих від голоду, зложені в моргу.

9. Діти доведені голодом до злочинства; хлопець зправа убив восьмирічного товариша і забрав у нього 4 фунти хліба (місто Катеринослав).

10. Перевіз на цвинтар трупів померлих від голоду.

Трупи були позбирані на вулицях міста Херсону.

11. Труп померлого від голоду на вулиці Херсону.

Труп на половину з'їдений і розтасканий собаками.

12. Доросле населення, опухле від голоду (Бердянськ).

13. Діти опухлі від голоду (Бердянськ).

14. Діти опухлі від голоду (Гуляй Поле).

15. Похорон в Херсоні.

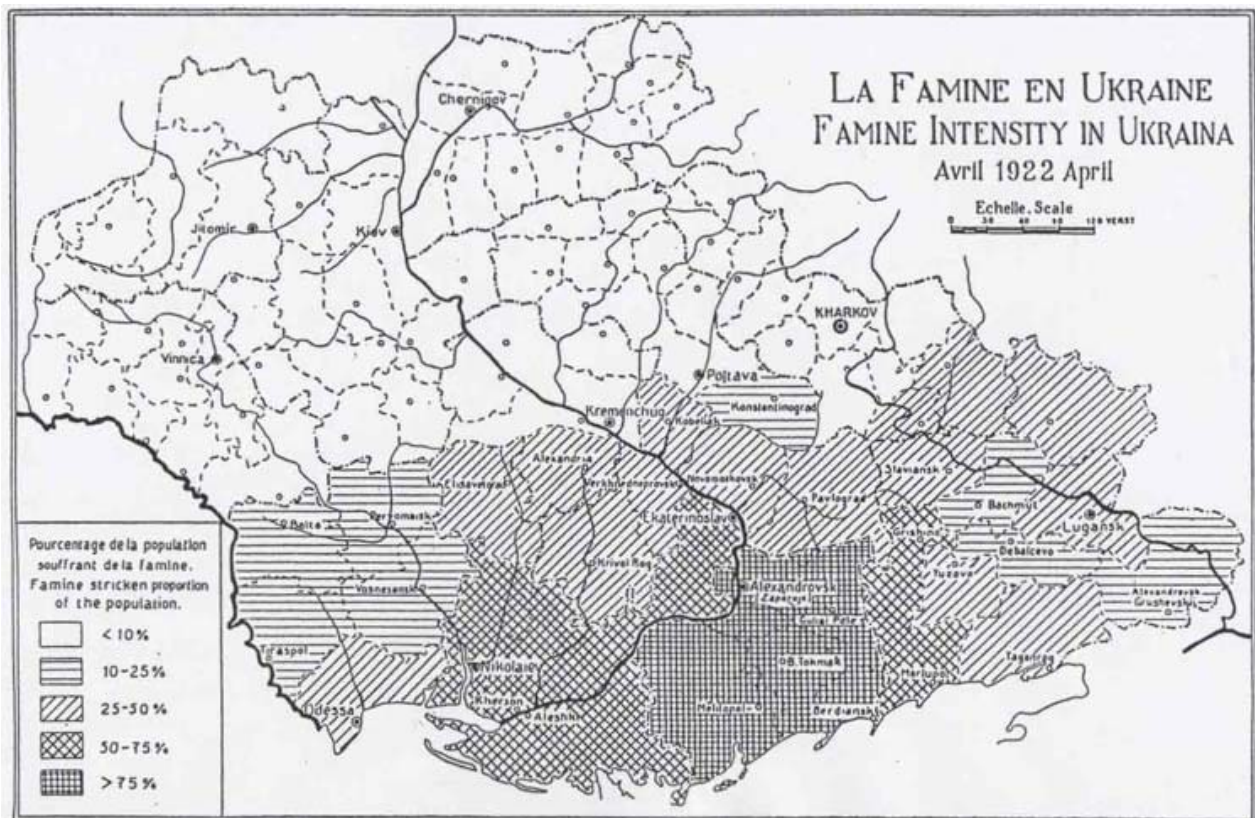
16. Похорон в Херсоні.

17. Похорон в Херсоні.

18. Конверта в якій Український Червоний Хрест переслав серію 17 фотографій до Міжнародного Союзу Допомоги Дітям в Женеві.

Карта зі звіту Квіслінга

Напис в лівому куті вгорі - Голод в Україні. Квітень 1922. Внизу - відсоток населення, що страждав від голоду.